

УДК 821.161.2'06-92
У 45

Ця книжка — плід розлогого інтерв'ю з Оксаною Забужко відомої варшавської журналістки, майстрині цього жанру Ізи Хруслінської. Читач знайде тут відповіді, які суспільство завжди хоче почути від популярного письменника. Питання про життя і творчість, про біографію і долю, про улюблені книжки та культурні взірці для наслідування чергуються з роздумами про сучасний світ і місце в ньому України, про її історичний шлях та генетичні хвороби української незалежності після 1991 року. Складний і багатовимірний образ української ідентичності, що постає з цих розмов, допоможе читачеві краще орієнтуватися у бурхливих колізіях сучасної історії. Друге видання доповнене новим розділом «Після Майдану», а також найхарактернішими відгуками польських інтелектуалів на перше видання «Українського палімпсеста» і передмовою авторки до польського читача своєї есеїстики, які допоможуть українському читачеві краще зрозуміти сучасний контекст польсько-українського діалогу.

Авторка висловлює подяку Староміському
Дому Культури м. Варшава за наданий
у вересні 2021 р. грант для підготовки
доповненого видання цієї книжки.

Перекладено за виданням:

Ukraiński palimpsest. Oksana Zabuzko w rozmowie z Izą Chruslińską.
Kolegium Europy Wschodniej, Wrocław, 2013

- © Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2013
- © Oksana Zabuzko, Iza Chruslińska, 2013
- © Дзвенислава Матіяш, переклад із польської, розділи I–XVI, 2014
- © Іван Радик, переклад з польської, розділ XVII, 2023
- © Andrzej Mencwel. W stronę nowej Ukrainy, 2014
- © Mirosław Czech. Zabuzko opowiada o Majdanach, 2014
- © Олена Шеремет, переклад із польської есеїв
Анджея Менцвеля і Мірослава Чеха, 2023
- © Віталіна Лопухіна, обкладинка, 2023
- © ТОВ «Видавничий дім «КОМОРА», 2023

ISBN 978-617-7286-73-7 (укр)
ISBN 978-837-8931-44-7 (польськ.)

Зміст

Передмова до українського видання.	5
Подяки.	9
УКРАЇНСЬКИЙ ПАЛІМПСЕСТ.	11
I Коріння.	13
II Формування.	49
III Перелом.	83
IV Зустріч з українською діаспорою.	97
V Втрачені ілюзії дев'яностих.	125
VI Прочитати заново: Тарас Шевченко та Іван Франко.	155
VII Втрачена Україна.	189
VIII Літературний родовід.	215
IX Місія Фортінбраса.	233
X Про небезпеки для України.	265
XI Покинуті секрети.	307

XII Трагічне переплетення — польсько-українські стосунки	329
XIII Одне з облич української долі.....	353
XIV Навколо Шевельова	367
XV Постчорнобильська бібліотека або ж Обличчя української літератури.....	386
XVI Дилеми українського письменника.....	403
XVII Після Майдану	415
Додатки.....	433
Оксана Забужко. Зі східним акцентом	435
Мірослав Чех. Забужко розповідає про Майдани	451
Анджей Менцвель. До нової України.....	457

ПЕРЕДМОВА до українського видання

Такого жанру — «розмови» — в українській літературі давно бракує. Несміливі спроби початку 2000-х якось заповнити цю лакуну успіху не мали — на той час українці ще взагалі не розсмакували нон-фікшн, для нашого неопереного і вбогого книжкового ринку то було як масло без хліба... Всі ці десять років я люто заздрила полякам на їхню багатющу нон-фікшн — і щоразу, опиняючись у Польщі, спішила до книгарень напихати валізку книжками: репортажами, історичною публіцистикою, тревелогами, щоденниками, біографіями — таки ж «розмовами», жанром, що по-польськи зветься особливо гарно: «інтерв'ю-ріка». Саме так, ріка: плин живої думки, потік монологу, добутий на світ і любовно-зацікавлено підтримуваний і скеровуваний співрозмовцем, який — о радість! — уміє слухати.

Трохи про це саме вміння. У сучасному інформаційному світі, де всі вуха закорковано і де люди, країни й культури, здається, тільки те й роблять, що знай перекрикують себе навзаєм, змагаючись, кому гучніше вийде, володіння сократичним мистецтвом бесіди, тим «акusherством думки», з якого колись починалась європейська цивілізація, залишається, може, одним із останніх наших шансів на порозуміння, — а отже, на втримання при здоровому глузді. (Вперше почувши діловиту, нині вже й в Україну перекочовану російську розмовну формулку

«Я вас услышал», я злякалася, як від поліцейського «все, що ви скажете, може бути використано проти вас», — це була інша форма комунікації і, відповідно, інша форма культури: та, в якій «слухають» — без співучасті й співчуття; не на те, щоб зрозуміти твою позицію, а єдино на те, щоб добути від тебе відомості, потрібні для укріплення власної, — а це в системі координат класичного гуманізму якраз і дорівнює оголошенню війни: так допитують полонених.)

Іза Хруслінська — дитя європейської культури *par excellence*: людина діалогу, і міжкультурного в тому числі. Варшав'янка, що багато років прожила у Франції, вона, опинившись на роботі в Україні, швидко опанувала українську — і за який-небудь десяток років зробила для польсько-українського порозуміння більше, ніж цілий шерег наших професійних полонофілів, які роками заведено розповідають польській публіці про Україну строго те, що та бажає почути (сказати б — із позиції полоненого, який дурить слідство, сподіваючись собі за те поліпшеної пайки). Тож, коли вона, прочитавши «Музей покинутих секретів», запропонувала мені зробити таку книжку «розмов про Україну», «інтерв'ю-ріку» (роман викликав у неї бурю запитань, що у формат журнального інтерв'ю не вміщалися), я погодилася — трохи з власного «полонофільства» («розказати» небайдужій тобі культурі про своє «одразу все», «одним пакетом» — чим не спокуса?), але більше все-таки з «туги за жанром»: за тою самою сократичною бесідою. Упродовж тижня ми з пані Ізою, усамітнівшись, за ініціативою видавця, у замку Клічків серед соснових борів Нижньої Силезії, по 7–8 годин денно розмовляли «під запис», — і це справді був незабутній досвід інтелектуального й духовного обміну, чистий платонівський «бенкет» (по-старовинному — «беседа»: ще всього яку сотню років тому це слово в Україні й означало бенкет, учту — точний відповідник грецького «симпозіуму»!). Книжка, що виліпилася з того у висліді наступних місяців мозольної праці, вже не так мене цікавила: здавалася «сплаченим боргом польській культурі», і не більше.

Але сталося інакше. Книжка вийшла в світ у листопаді 2013-го. Акурат коли ми їздили Польщею з презентаційним туром, на відтинку між Варшавою і Познанню, в Києві почався Євромайдан.

За минулу зиму «Український палімпсест» (найчастіше в комплекті з «Музеєм покинутих секретів») став для польського читача путівником по українських Майданах: по всіх нараз, скільки їх було. Путівником по тій Україні, яка по-справжньому вийшла на яв, щойно коли вихлюпулася на вулиці на виду в усього світу — і якої навіть найближчі наші сусіди за західним парканом за 23 роки існування формально-незалежної української держави, як виявилось, — ані не розгледіли, ані не зрозуміли... Втім, як би вони могли це зробити, якщо вона тільки-тільки починає розуміти себе сама?..

У якомусь сенсі, отже, цю книжку тепер можна вважати моїм «персональним Майданом». А це значить, що її повернення — уже в перекладі «назад», на українську, якою й велися наші «клічковські розмови», — туди, куди вона генетично належить: до українського читача, який, в остаточному підсумку, і є її головним героєм, що його я весь вік намагаюся зрозуміти й пояснити (у тих-таки, не раз тут згадуваних, Гогенових термінах «Хто ми? Звідки? Куди йдемо?»), — своєю чергою, також робиться неунікненним і обов'язковим. Інакше це було б — як говорити іншим про нього за його спиною. А надходять часи, коли все приховане має вийти на яв, — і на палімпсестах проступають затерті знаки.

Оксана Забужко

Київ, 2 квітня 2014 р.

ПОДЯКИ

Авторка висловлює вдячність п. Гжегожу Гауденові, директору Інституту книги, а також п. Анджеєві Домбровському, голові фонду Колегіуму Східної Європи ім. Яна Новака-Єзьоранського у Вроцлаві, за фінансову підтримку, завдяки якій було можливо провести розмови віч-на-віч з Оксаною Забужко в ідеальних для цього умовах. Особливу подяку хочу висловити Ярославу Годуну, директорів Польського інституту в Києві, за зацікавлення цією книгою і підтримку її українського видання.

Своєю остаточною редакцією книга значною мірою завдячує трьом людям, яким я хотіла б якнайщиріше подякувати за цінні зауваги й коментарі, слова підтримки та виявлене терпіння: Войцехові Дуді, головному редактору видання *Przegląd Polityczny*, Мірославу Чехові й Петрові Тимі. Дякую Данусі Куронь за логістичну допомогу, а також за те, що поки я понад рік працювала над книжкою, вона неодноразово згоджувалася терпляче вислуховувати мої міркування та проблеми.

Дякую також Мірославу Скурці та Андрію Павлишину, котрі допомогли мені впоратися з деякими складнощами перекладу на польську.

Оксані Забужко дякую не лише за час, присвячений спільній праці над цією книгою, а також за змогу пережити інтелектуальну пригоду, за всі відкриття й зворушення, якими супроводжувалися наші

розмови про Україну. Під час розмов із Оксаною Забужко я чимало разів відчувала те, що так гарно назвав Яцек Куронь, говорячи про себе самого: «...у мене таке відчуття, що я багатший на Україну, що я українцям завдячую своїм внутрішнім і духовним багатством».

Іза Хруслінська

НЖРДОП

I Коріння¹

*Я народилась у родині, якій вдалося зберегти
тяглість традиції та пам'яті*

— Пані Оксано, Ви письменниця, інтелектуалка, особистість із чітко окресленими поглядами, для багатьох — ікона сучасної української культури. Що для Оксани Забужко означає дефініція «українська письменниця»?

— Так, безперечно, я українська письменниця. І я завжди дуже гостро відчувала багаж того, що називається літературним родоводом. Коли йдеться про духовну спадщину, почуваю свою відповідальність перед моїми попередниками — митцями, що вже від нас відійшли, але свідомо вибрали належність до української літератури, попри те, що це була література колоніальна. Те, що вони були українськими письменниками, не давало їм жодної вигоди. Радше, як висловився Юрій Шевельов², вибір

¹ Переклад із польської Дзвенислави Матіаш (розділи I–XVI).

² Юрій Шевельов (1908–2002), користувався також псевдонімом Юрій Шерех — український мовознавець, літературний критик, есеїст, із 1944 року перебував на еміграції в Німеччині, Швеції, США; викладав у Гарвардському університеті, згодом професор Колумбійського університету; один із засновників двох ключових еміграційних інституцій: Мистецького українського руху (МУР) і Української вільної академії наук. Автор революційної праці з історії фонології української мови

бути українцем нічого, крім неприємностей, не означав. Був це вибір *a priori* трагічний, принаймні упродовж двох останніх століть. Саме цей період охоплює моя генетична пам'ять, чимало явищ я сприймаю і відчуваю як такі, що близькі для мене.

— З якою традицією в українській культурі Ви відчуваєте найтісніший зв'язок?

— Я росла з історичною свідомістю, яку означила б як прив'язаність до традиції соборної України. Значною мірою це пов'язано з походженням моєї родини: тато родом із Західної України, мама з Центральної.

Чільне місце в історичних переказах моєї родини посідає 22 січня 1919 року, День злуки³, проголошення Декларації про незалежність України і величезна маніфестація українців, якою вони зустріли цю подію на Софійському майдані в Києві. Цього дня там опинилися, втягнені у вир історії, двоє моїх дідів — Іван Забужко, дідусь по батьківській лінії, і Яків Марчишин, брат моєї бабуні по матері.

Молодий Іван Забужко 1918 року втік із дому, добровольцем став до лав Української галицької армії⁴, і вже як воїн цієї

«A Historical Phonology of the Ukrainian Language» (1979), а також численних есеїв, присвячених українській літературі та культурі, виданих зокрема у книгах «Вибрані праці» (у 2 книгах, Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008) та «З історії незакінченої війни» (Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2009), а також автобіографії: «Я — мене — мені... (і довкруги)» (Харків: Видавець Савчук О. О., Том 1, 2017; Том 2, 2021). Польською мовою про Шевельова див. «Ukraina, ludzie i książki» Б. Бердиховської (Вроцлав, 2006), а також листування Шевельова з Єжи Гедройцем у: Єжи Гедройць та українська еміграція. Листування 1950–1982 роки. Упорядкування, передне слово і коментарі Богуміли Бердиховської. Київ: Критика, 2008.

³ Йдеться про День Соборності України — урочисте проголошення 22 січня 1919 року в Києві на Софійському майдані Акту злуки двох українських держав: ЗУНР (Західноукраїнської Народної Республіки) та УНР (Української Народної Республіки).

⁴ Українська галицька армія (УГА) — регулярна армія Західноукраїнської Народної Республіки, створена в листопаді 1918 року для збройного опору намаганням польських політиків за підтримки Антанти розширити території Польської Республіки шляхом приєднання західноукраїнських земель. Через лави УГА пройшло понад 150 тис. осіб, що мало велике значення для розвитку модерного українського патріотизму.

армії потрапив до Києва. Стоячи в День злуки України на Софійському майдані, він чув промову Симона Петлюри. Згодом, багато років по тому, він натхненно, із сяючими очима, розповідав про це своєму татові. Стверджував, що такого оратора, як Петлюра, йому більше не доводилось у житті чути. Розповідав також про піднесення, яке охопило тоді його самого і його товаришів, що стояли на Софійському майдані. Вони були готові без вагань боротися й полягти за незалежність України. Я була вихована на цьому міфі, який мені передав тато, а йому — його батько.

Яків Марчишин, перед тим як опинитися на Софійському майдані в День злуки, встиг закінчити 1913 року Київський університет і рік пропрацювати вчителем у київській гімназії; 1914 року його мобілізували в російську армію і відправили на фронт. Проте вже у 1918-му він у лавах армії Української Народної Республіки⁵ потрапляє до Києва. За кілька тижнів після маніфестації на Софійському майдані йому дають відпустку, він їде додому і розповідає рідним про свої переживання у День злуки. Розповідав він про це з таким самим блиском в очах, як Іван Забужко в себе вдома. Говорив про великий день української історії, а також про піднесення й натхнення, із яким жили українці в ті місяці національного відродження, про почуття, які так чудово передав Павло Тичина у поемі «Золотий гомін». Після відпустки Яків Марчишин повернувся в армію і невдовзі загинув — не знати ані як, ані де. Залишив у родинній традиції свій спомин про той великий для українців день, 22 січня 1919 року.

⁵ Українська Народна Республіка (УНР) — держава, що утворилася в листопаді 1917 року в Україні внаслідок розпаду царської Росії та діяльності українського національно-визвольного руху. Незалежність УНР проголошено IV універсалом 22 січня 1918 року. УНР припинила існування в результаті більшовицької агресії за Ризьким договором 1921 року. Армія УНР — формування, створені на основі українізованих частин російської армії, загонів добровольців, Січових стрільців, Вільного козацтва й колишніх військовополонених галичан.

А мій дід, Іван Забужко, коли армії УНР⁶ довелося відступати з Києва, захворів на тиф, і його, тяжкохворого, залишили вмирати в якомусь селі на Житомирщині. Але молодий і сильний Іван видужав, проте військо вже пішло, і він не міг наздогнати своїх товаришів. Тому наприкінці 1919 року він повернувся в рідні краї, на Волинь — там у нього був маєток, успадкований від батьків.

Обидва мої діди також вписуються — символічно — у передавання традиції соборної, єдиної України. Один із них прийшов із Галичини до Києва, другий — киянин із армії Української Народної Республіки. Те, як надалі склалися їхні долі, подібно до долі інших членів моєї родини, віддзеркалює в якомусь символічному сенсі долю українців у ХХ столітті.

Для мене День злуки України 1919 року є — як акт політичного самоусвідомлення — однією з найважливіших вихідних точок історії України. Цей день і дотепер накладає відбиток на сучасну українську історію: це перемога України як модерного національного проєкту. Вчорашні «русини»⁷ й «малороси»⁸,

⁶ Війська Директорії очолював Головний Отаман Армії УНР Симон Петлюра. Ядром війська Протигетьманського повстання був тритисячний загін Січових стрільців (військовий підрозділ Армії УНР, сформований з військовополонених австро-угорської армії) під командуванням Євгена Коновальця. Невдовзі армія Директорії збільшилася до 40 тисяч, серед іншого і завдяки УГА. (Прим. ред.)

⁷ Русини — назва українців до ХІХ століття, на Поділлі до ХХ століття, на західноукраїнських землях — до другої половини ХХ століття. Донині збереглася на Закарпатті та серед емігрантів-закарпатців у США. Похідне від форми множини «русь». Як самоназва «русини» виникло в пізньому середньовіччі на теренах сучасних України та Білорусі; протиставлялося московській самоназві «русский». У Речі Посполитій ХVІ–ХVІІІ століття назви «русини», «рутени» (лат. *Rutheni*) вживалися на позначення українців та білорусів разом (для протиставлення їх «москві», «москвинам») або тільки щодо українців (для відрізнєння їх від «литвинів» — мешканців Великого князівства Литовського). У Габсбурзькій монархії було офіційною назвою всіх її українських підданих. Із розвитком української національної свідомості самоназви «русини» на заході та «малороси» на сході України витіснила самоназва «українці».

⁸ Малороси — термін, що вживався у ХVІІІ–ХІХ ст. як частиною самих українців, так і офіційно у царській Росії щодо населення підросійської України. Ярослав Грицак у «Нарисах історії України» (Київ, 1996) пише: «Нове українське дворянство в імперській столиці вважало Малоросію своєю батьківщиною, але батьківщиною, яка була частиною більшої держави — Російської імперії. Між цими двома патріотизмами — „малоросійським“ і „великоросійським“ для них не існувало суперечності. Вони мали всі підстави називати імперію своєю, адже протягом ХVІІІ ст. вихідці із малоросійських